

L'arxiu del monestir de Santa Clara: Notes per a la seva catalogació, conservació i difusió

JOAN CARLES SASTRE I BARCELÓ

L'ARXIU DEL MONESTIR DE SANTA CLARA: INTRODUCCIÓ

Si convenim que Mallorca, en la seva qualitat d'illa, de Regne enmig de la mar, va gaudir d'un allunyament del poder central prou beneficiós per a la conservació d'un gran patrimoni documental, es fa necessari reconèixer que aquest aïllament ha estat doble en el cas del monestir de Santa Clara, afavorint la defensa d'un cos arxivístic completíssim, on no hi manca una documentació molt interessant per a desvetllar aspectes foscs de la història de Palma, i en general, de Mallorca.

El conjunt de l'illa, gràcies a la seva peculiaritat geogràfica i d'evolució històrica, enganyaria el període de pau interior posterior a la guerra de Successió del segle XVIII amb la inexistència (o existència atenuada, si ho volem) de conflictivitat "importada" de la resta de l'Estat durant l'Edat Contemporània. Aquest fet evitaria la desaparició violenta de molts d'arxius o l'inici del seu èxode cap a mans de vegades malcuroses, coses tan freqüents a altres indrets. Tanmateix, l'arxiu de Santa Clara representaria un cas encara més especial. La clausura va actuar com aïllament propi des del moment de la fundació, a mitjans del segle XIII (1256), amb la qual cosa el seu arxiu va quedar a recer dels esclats de violència que s'acabaren la ciutat durant els segles XV, XVI i XVII. Això va fer possible la formació d'un gran cos documental, que reuniria documentació pròpia del convent, però també seria lloc d'arribada de documents particulars; allà hi aniria a parar, per exemple, l'interessantíssim arxiu privat dels Bassers, patrons de nau i mercaders de finals del segle XIV i principis del XV.

Tot això ha permès configurar al llarg de més de 7 segles un conjunt documental de fort sabor propi, conservat molt curosament per les monges, però només parcialment classificat i sense una metodologia eficaç. Certament, el seu caràcter heterogeni no ha facilitat aquesta tasca, quan s'ha duit a terme, però la realitat és que la mateixa realització d'un inventari o d'una catalogació s'ha vist sempre condicionada pel caràcter especial de l'arxiu, amés de dependre de la bona voluntat de les abadesses. Aquest fet explica prou bé que del segle XVII ençà no s'hagi procedit a cap classificació, o, millor

dit, que la que se troba en curs en aquests moments sigui la primera de l'època contemporània, i probablement la primera d'abast general a tot el cos documental contingut a l'arxiu, i no referida solament als pergamins.

En qualsevol cas, tot allò que es faci, per poc que sigui, resultarà molt important, no només de cara a sistematitzar el contingut de l'arxiu, sinó també, i això és molt necessari, de cara a la seva conservació i possible difusió. Basta pensar que les principals "pèrdues" de documents, produïdes totes en aquest segle, han comptat amb "l'ajut inestimable" de la manca de catalogació i control del fons. De la importància de la conservació de l'arxiu, maldament, en pot parlar molt millor el fet que s'hi conservi un conjunt de pergamins els primers dels quals se remunten a 1230, que ja per ell totsol permet fer la llum sobre molts d'aspectes inèdits del poblament, l'urbanisme, l'evolució de la propietat, l'estructura social i la mentalitat a la Mallorca dels segles XIII a XVII. I aquesta és la punta de l'iceberg, que es fa enorme quan pensam en les possibilitats que planteja l'estudi dels papers dels 3 segles darrers i dels llibres d'actes i comptes allà estojats.

Tampoc convé perdre de vista el fet que en el cas d'aquest arxiu nos trobam davant un fons documental "viu", on cada dia se generen documents nous que demanen un lloc a la classificació i un espai físic on reposar, augmentant la complexitat d'aquella, que sempre ha d'esser flexible i oberta a les necessitats plantejades per aquest grau de "vitalitat" de la documentació conventual.

LES SECCIONS

La biografia de l'arxiu del monestir d Santa Clara és tan extensa com l'existència del monestir mateix. Des de la mateixa data de fundació, 1256, se genera un aport documental important, començant per tots els documents relatius a la fundació: privilegis reials i pontificis, adquisició de les terres per a construir-hi el convent, etc. Les successives passes duran aparellat un creixement continu d'aquesta documentació. Basta recordar que totes les transaccions, a més del document corresponent, s'acompanyaven dels documents referents a transaccions anteriors a les que hagués estat sotmès el bé o dret que s'adquiria. D'aquí procedeixen la majoria de trasllats i documents originals anteriors a la fundació del convent. La sistematització de certs capítols, com el relatiu a l'administració del convent, no obstant, no arribaria aparentment fins ben entrat el segle XV, generat per ell mateix un dels cassos documentals més important del convent, i el registre acurat de professions o defuncions de monges és encara més modern.

Afortunadament, el cicle vital de l'arxiu de Santa Clara no s'ha vist interromput fins a l'actualitat; és, avui en dia, un cicle obert que gaudeix de bona salut, cada dia més conscient de la importància de la conservació del seu passat i del valor del seu llegat a les futures generacions d'historiadors i

erudits. Fins i tot, és destacable el fet que no hagi estat torturat per les mutilacions a què fets com la desamortització sotmeteren molts d'arxius eclesiàstics, causant-los, en molts de casos, un mal irreversible (pèrdua de documents, disgregació de fons documentals, "privatització" d'arxius que ha conduït a fer-los inconsultables, etc.); ans al contrari, en el cas d'aquest arxiu la desamortització va servir per a enriquir-lo amb un nou aport documental important, el procedent del convent de la Puríssima Concepció de l'Olivar, fundat el 1662. Si fins ara l'arxiu conventual s'ha vist lliure d'accions agressives externes, puc dir també amb una certa emoció que també s'ha alliberat de perniciosos reorganitzacions internes com aquelles de les que n'eren tan afectats els nostres avantpassats dels segles XVIII i XIX, o fins i tot de principis del XX, normalment poc respectuosos a l'hora d'afegir signatures als documents, quan no de classificar-los amb criteris cada vegada més diferents i poc entenedors.

El problema, en canvi, se deriva més aviat d'una manca absoluta de catalogació, que ha provocat, en el cas de certes seccions com la denominada provisionalment de papers, un acaramullament amorf completament desconegudes. En aquesta secció, sap greu reconèixer-ho, l'arxiu no ha passat d'esser un depòsit de documents a l'espera d'una reivindicació del seu paper com a font historiogràfica.

L'únic intent conegut fins ara de classificació d'una part de l'arxiu va tenir lloc en el segle XVII. La secció objecte d'aquesta tasca va esser la de pergamins, però la feina només se va poder completar a mitges i l'inventari resultant, amb errors considerables, tampoc recolliria més que una part dels documents catalogats. Amb tot, aquest inventari ha resultat de molta utilitat per a comprovar la desaparició de alguns documents en els segles posteriors, i per a tenir una primera eina que permetés moure's amb una certa facilitat per la part dels pergamins inclosos en ell. El criteri de classificació, en canvi, resulta totalment aleatori i inadequat a la investigació.

Quan me vaig plantejar la possibilitat de la reorganització de l'arxiu, la primera qüestió va esser precisament fer una classificació adaptada al màxim a la investigació, tota vegada que en la meua qualitat d'historidor del convent ja m'havia hagut d'enfrontar als problemes de la manca de sistematització. La primera passa era, idò, definir les seccions en què podria dividir-se l'arxiu conventual. El resultat va esser la divisió en quatre grans blocs o seccions:

- * Secció de pergamins.
- * Secció de papers.
- * Secció de llibres d'actes.
- * Secció de llibres de registre.

Mentres entre les dues primeres existeix una clara relació de continuïtat cronològica, puix els pergamins abarquen documents dels segles XIII a XVII i els papers dels segles XVIII a XX, aquest fet no es dona en el cas de les altres dues seccions, resultat de la cada vegada més gran complexitat de l'administració del convent, que obligava a dur comptes i registres clars.

SECCIÓ DE PERGAMINS

La secció de pergamins és la de constitució més antiga, puix va lligada a la mateixa fundació del convent. Consta de devers un milenar de documents datables entre 1230 i finals del segle XVII, uns quants d'ells pertanyents a l'antiga secció "Actes antichs" (sic), sense comptar el fons procedent del monestir de l'Olivar.

Com ja he dit abans, aquesta secció va esser l'única objecte d'un intent de catalogació, els criteris de la qual s'escapen totalment a la nostra comprensió. A una part de la secció li va esser assignada una classificació per lletres, de les quals les signatures A i B abarcaven un total de 150 documents cadascuna, mentre la C en reunia 110 i la D un número molt inferior. L'altra part de la secció, la que no seria inventariada, va esser agrupada per notaris, classificats per orde alfabètic, i en una petita part atenent el caràcter dels documents: Alou de Santa Clara, Alou del Temple, etc.

La catalogació actual d'aquesta secció segueix, en canvi uns criteris més adaptats a les necessitats de la investigació, i per tant als continguts dels documents i a la seva relació interna. Una presa de contactes a fons amb aquest conjunt documental (del qual ja n'han sortit 3 estudis extensos, desgraciadament encara inèdits, i alguns articles) ha permès la construcció de 7 fons documentals i l'elaboració d'un pla de classificació de la secció de pergamins. Els fons documentals previts, atenent la temàtica o procedència dels documents, serien els següents:

- * Arxiu Bartomeu de Bassers
- * Correspondència reial.
- * Documents conventuals.
- * Lletres pontificies.
- * Ordes militars.
- * Religió
- * Vida quotidiana.

De moment, l'únic fons documental completament catalogat és l'anomenat Arxiu Bartomeu de Bassers, encara que la seva consulta no sigui momentàniament operativa per un problema d'ubicació. El fons documental catalogat davall la signatura Arxiu Bartomeu de Bassers (A.B.B.) és una col·lecció de documents procedents d l'arxiu familiar del patró de nau Bartomeu de Bassers i del seu fill, el mercader del mateix nom, que abarquen un període comprès entre el segon quart del segle XIV i el primer quart del XV (1345-1417).

Consta de 69 pergamins, que recullen de d'aspectes purament professionals, relacionats amb l'activitat mercantil dels Bassers, fins a qüestions de tipus familiar, com a contractes matrimonials i testaments, passant per tota casta de transaccions dins l'àmbit privat. El contingut d'aquest fons documental se pot desglossar en el següents temes:

Acords econòmics.....	11 pergamins
Assumptes privats o familiars	25 pergamins
Rebutis.....	13 pergamins
Testaments i clàusules	7 pergamins
Total	69 pergamins

També formava part d'aquest fons documental 1 pergami desaparegut de l'arxiu conventual, una transcripció del qual, no obstant això s'hi conserva.

La resta de fons documentals d'aquesta secció estan ja catalogats parcialment, concretament en tota la documentació datada en els segles XIII i XIV. En qualsevol cas, el pla de catalogació dels mateixos ja està complet.

El fons Correspondència reial reunirà tota la documentació de la secció relacionada amb la monarquia, que abarca pergamins de l'època de la monarquia privativa (especialment d'En Jaume II de Mallorca), de la monarquia aragonesa (des d'En Pere el cerimoniós) i de la monarquia hispànica dels segles XVI i XVII. Aspirant em tot moment a la major operativitat del catàleg, he previst dividir aquest fons documental en tres signatures, facilitant així la labor investigadora de certs aspectes temàtics. Les tres signatures previstes són les que segueixen:

- Privilegis reials (C.R.P.)
- Resolucions del rei (C.R.R.)
- Donacions reials a particulars (C.R.D.).

El fons de Documents conventuals és el més extens, tota vegada que reuneix tots els pergamins relacionats amb el funcionament del convent, des de la seva fundació el 1256 fins a les acaballes del segle XVII. La seva divisió en 7 signatures també respon a criteris d'operativitat investigadora, atenent a diferents aspectes de la vida i del funcionament intern del convent:

- Administració del convent (D.C.A.)
- Compres de béns (D.C.C.)
- Donacions al convent (D.C.D.)
- Assumptes judicials (D.C.J.)
- Béns particulars de les monges (D.C.M.)
- Obres del monestir (D.C.O.)
- Professions de monges (D.C.P.)

La documentació pontificia, per la seva abundància i característiques, també mereixia dispondre d'un fons documental exclusiu. El conjunt abunda sobretot en pergamins de l'època del papa Urbà IV, un dels quals conserva fins i tot el segell de plom del pontífex. La qualitat dels documents permet establir-hi dues signatures:

- Privilegis pontificis (L.P.P.)
- Cartes del convent als papes (L.P.C.)

El fons més curt quant a extensió és el corresponent a pergamins relacionats amb els ordes militars, que tot i així reuneix autèntiques perles, com el document de donació de béns d'En Nunyo Sanç a l'Orde de Calatrava, el de liquidació dels béns d'aquest mateix orde a Mallorca o el de les ordes donades poc abans de la liquidació de l'Orde del Temple, quan la seva situació ja era desesperada. Naturalment, la divisió d'aquest fons en dues signatures respon a la diferenciació entre documents corresponents a un i a l'altre orde esmentats:

- Documents de l'Orde de Calatrava (O.M.C.)
- Documents de l'Orde del Temple (O.M.T.)

Tampoc resulta massa externs el fons destinat a pergamins relacionats amb temes de religió. Tanmateix, se feia necessari crear un fons separat que recollís aquest tema, no ben inclòs dins allò que és el funcionament material del convent, tot i que la inclusió del capítol de sepultures en aquest o aquell fons pugui parèixer discutible. En atenció al caràcter dels diferents pergamins catalogats davall aquest epígrafe Religió hi he establert dues signatures:

- Documents relacionats amb temes d'espiritualitat (R.E.)
- Sepultures (R.S.)

Per a acabar allò referent a la secció Pergamins, queda un altre fons documental molt important i dels més extensos de la secció, el referent a Vida quotidiana. Ve constituït per un gran grup de documents no relacionats d'una manera directa amb cap altre del fons esmentats anteriorment (tret el cas de la signatura "Testaments i clàusules testamentàries"), que recullen distints aspectes de la vida quotidiana a la Mallorca dels segles XIII a XVII, trobant-s'hi fins i tot documents immediats al fet de la Conquesta (els més antics són de 1230). La seva divisió en 3 signatures respon a les 3 castes de documents que poden trobar-hi:

- Contractes matrimonials (Q.C.M.)
- Testaments i clàusules testamentàries (Q.T.C.)
- Transaccions privades (Q.T.P.)

SECCIÓ PAPERS

La situació de la secció Papers suposa l'altra cara de la moneda de la secció vista anteriorment. Mancada d'un espai físic adient per a la seva organització, s'ha vist acaramullada sense cap orde per caixes i armaris. La seva cronologia, posterior al segle XVII, tampoc li va permetre passar per cap intent de catalogació que la dotàs d'un mínim inventari. això vol dir que la majoria dels seus continguts és totalment desconeguda, encara que les prospeccions realitzades fins ara han permès determinar que inclou bàsicament correspondència, interessant en molts de casos per a conèixer aspectes

humans i de mentalitat dels segles als quals corresponen. per tot això, no existeix en aquest moment un pla més o manco concret de catalogació d'aquesta secció, que haurà també d'esser dotada d'un espai adequat per a la seva organització i per a la seva futura consulta.

LES SECCIONS DE LLIBRES

Les seccions de llibres, a diferència de les dues anteriorment citades, no presenten greus dificultats de catalogació, degut al mateix caràcter del seu suport material, que ja inclou una referència puntual del seu contingut. Més que res, en el seu cas, se tracta de dur a terme una classificació dels llibres per continguts, organitzant-los correctament dins l'arxiu i dotant-los d'un sistema de signatura modern que faciliti la seva identificació ràpida i la seva consulta. De moment, allò que està més clar és que poden distingir-se dues seccions formades per llibres, com ja apuntava més amunt: la secció de Llibres d'actes i la de Llibres de registre.

La primera secció es compon de l'anomenat per antonomàsia Llibre d'Actes del monestir, que en realitat és un gros volum probablement començat a l'època del primer inventari, on hi apareixen transcrits molts de documents importants per al convent, des de la cessió de les cases, banys i hort on més tard se fundaria el convent per part del rei En Jaume I a Bernat de Santa Eugènia, el 1242. Per la seva organització pareix que la intenció de qui el va començar era incloure-hi, seguint un orde cronològic, tots aquells documents relacionats amb la fundació del convent i els privilegis anteriors i posteriors per ell rebuts, fossin dels reis o dels papes. Tanmateix, aquest orde se romp ben aviat, i amb ell la intenció primera, perquè a mesura que avançam a la lectura del llibre veim que hi manquen alguns d'aquests documents importants, i que poc a poc se va transformant en un llibre de transcripcions dels documents recollits a l'inventari de pergamins, sense coordinació entre ells. Tampoc aquesta idea acaba respectant-se totalment, i la correlació inventari-Llibre d'Actes no arriba a esser, ni d'un bon tros, perfecta. Fins i tot, se dóna el cas que l'inventari remet a un fol determinat del llibre per a la transcripció d'un document, mentres el document que hi apareix és completament distint, i he de dir que aquest és un error que se repeteix molt freqüentment, fins al punt que entre els documents de signatures més altes a l'inventari i les referències a la ubicació de la seva transcripció en el Llibre d'Actes ja hi ha una total desconexió. Maldament, aquest llibre és una peça fonamental dins l'arxiu, perquè permet reconstruir el contingut de certs originals perduts.

La resta de llibres d'actes, molt més moderns, constitueixen en realitat vertaderes cròniques dels fets més destacats ocorreguts en el monestir a cada moment de la seva redacció. Els més rics en aquest aspecte són precisament els corresponents al nostre segle, quan l'interès per la deixa de fites que permetin reconstruir tot un sistema de vida als historiadors del futur pareix haver arrelat més fort entre les monges.

Quant als Llibres de registre, hi podríem agrupar tota una sèrie de llibres que recullen aspectes concrets del funcionament del convent, i que apareixen en distintes èpoques. així, davall aquest títol hi tendrem llibres de comptes (aparescuts a finals del segle xv), capbreus (des del segle XVI), i llibres de professions i de defuncions de monges (des del segle XVII).

NOTES PER A LA CONSERVACIÓ DE L'ARXIU

La conservació de l'Arxiu de Santa Clara, afortunadament, no ofereix grans dificultats, més que les derivades d'un mínim reacondicionament d'una part de la documentació. Tanmateix, cal tenir present que les mesures de conservació no poden ésser exactament les mateixes per a tots els documents, i que s'ha de comptar amb la "personalitat" de cada secció a l'hora de prendre decisions sobre què fer amb ella. Les necessitats de la secció Pergamins, per exemple, difereixen de les de la secció Papers, i són radicalment distintes a les de les seccions de llibres. Per tant, el programa de conservació ha d'ésser "personalitzat" per seccions, i dins aquestes per documents concrets. Aleshores, hi distingirem 3 vessants:

1.-Programa de conservació de la secció Pergamins, amb els següents objectius:

a) Mantenir la ubicació actual de la secció, un armari-arxiu anterior al segle XVII, per haver demostrat la seva idoneïtat cara a la conservació dels documents, en oferir-los la protecció adient contra els canvis de temps i els atacs d'insectes.

b) Conservar l'actual, enrotllada, de tots els pergamins, atès que és la seva posició natural des de fa segles i en la que millor poden conservar-se (està demostrat que sotmetre'ls a un procés de planxat seria contraproduent).

c) Retirar de la consulta tots aquells documents que presenten afeccions del seu suport material (mal del pergami, procés de desintegració del paper, etc.) i protegir-los amb elements com fundes, etc., sempre que sigui possible.

d) Realitzar transcripcions de seguretat de documents especialment valuosos o que han entrat en un procés de deteriorament que amenaça greument la seva conservació en el futur o la seva lectura.

e) Mantenir l'actual sistema de protecció contra animals que puguin atacar el paper o el pergami.

2.-Programa de conservació de la secció Papers, que contempla els objectius que segueixen:

a) Comprovar l'estat de conservació de tots els documents de la secció.

b) Reubicar els documents a llocs on s'eviti el seu acaramullament indiscriminat, classificant-los dins capses-arxivadors.

c) Retirar de la consulta tots aquells documents que presenten afeccions del seu suport material (procés de desintegració del paper, esborrat de la

tinta, etc.) i protegir-los amb elements com fundes, etc., sempre que sigui possible.

d) Realitzar transcripcions de seguretat de documents especialment valuosos o que han entrat en un procés de deteriorament que amenaça greument la seva conservació en el futur o la seva lectura.

En el cas de les seccions de llibres no hi ha encara un programa de conservació dissenyat, tota vegada que el seu estat de conservació és en general bo i que el seu tractament i ubicació actuals no han donat símptomes d'ineficàcia o d'esser contraproductius. En tot cas, la situació d'un petit grup d'aquests llibres no me pareix la més adequada (estanteria desprotegida) i s'hauria d'estudiar la seva col·locació dins l'armari on hi ha els altres components de les seccions.

La realitat és que l'estat de conservació de la gran majoria de documents del convent és francament bo, degut a la cura que n'han tengut les monges des de fa temps. Parlant dels pergamins, que constitueixen la part més antiga, he de dir que només un mínim percentatge presenta defectes de conservació, en uns casos per problemes interns del pergamí (fongs, mala qualitat de la tinta, etc.) i en altres, desgraciadament, per l'acció d'agents externs en el passat (mulilació de documents amb talls o forats). També és molt reduït el percentatge de papers en procés de desintegració, tot i la dificultat de conservació de certes qualitats de paper.

NOTES PER A LA CONSULTA DE L'ARXIU

El caràcter privat de l'arxiu ha marcat l'absoluta restricció de la seva consulta, fet que també ha contribuït poderosament a la seva bona conservació i encara, malauradament, no ha impedit l'expoli d'un grup important de documents, en dates no tan allunyades com perquè qualche monja no recordi qui i quan els se'n dugué. De moment, aquesta restricció se fa imprescindible mantenir-la, almanco fins que el procés de catalogació hagi acabat completament, i existeixi una total seguretat quant al control sobre els documents i el seu ús. Crec que en el futur, no obstant, els originals haurien d'esser tractats com un banc de comprovació de fites, i que la major part de consultes podran ésser fetes a través de transcripcions (tret de determinats casos o dels documents de les seccions de llibres).

De moment, al mateix temps que se fa la catalogació és oberta la confecció d'un nou inventari-guia de l'arxiu, que en el futur se completarà amb un fitxer de documents i amb un llibre de transcripcions de documents deteriorats i d'aquells relacionats amb el monestir de Santa Clara que s'han localitzat a altres arxius. Les possibilitats de l'arxiu i la tasca són enormes, però encisadores.